

שיעור הלכתי שבועי מפי מורנו ורבנו
הרה"ג דוד שלום נקי שליט"א
מו"צ ומחבר סדרת הספרים "בהלכה ובאגדה"

השיעור נמסר בימי ראשון בשעה 19:00
בבית הכנסת "אהל זאב" רחוב בר כוכבא 12 דימונה

גליון 40

"דתענג בדשן נפשכם, הטו אַזנכם ולכו אלי, שמעו ותחי נפשכם" (ישעיה נהב)

והתענג בדשן

המשך במצות כיבוד אב ואם חיוב הבן לפרנסת אביו כשאינו לאב

לקפוץ אפילו לגהינם! שלש מצוות יוצאות דופן שבשביל לקיימן צריך אפילו לחזר על הפתחים.

השוואת כבוד ההורים לכבוד הקב"ה

א. הגמרא במסכת קידושין (ל טז) מביאה כמה השוואות שהשווה הקב"ה את כבוד ההורים לכבודו, דהיינו שמה שציוה אותנו לנהוג בו יתברך, כך ציוה אותנו שנתנהג עם הורינו. וזה מראה כמה הערכה וחיבה יש לבורא עולם למצות כיבוד אב ואם¹. הנה נאמר בתורה

הקב"ה משווה את כבוד ההורים לכבודו. מטרת הבריאה להרבות אהבה ואחווה בין הבריות ולשמחם. האם כיבוד אב ואם שווה לתלמוד תורה. כיבוד אב ואם מכספו של האב. מצוה שמתן שכרה בעידה, אין כופין עליה. האם הבן חייב לפרנס את אביו כשאינו לו? "בשביל ההורים, צריך להיות מוכן

ההורים, כי זו מטרת הבריאה לשמח את הבריות, ועל אחת כמה וכמה את ההורים שהשכל הפשוט, אפילו של גוי, מחייב את ההנהגה הטובה כלפיהם מטעת הכרת הטוב.

ובזה מובנים דברי המדרש המפליאים, פלא והפלא, נקרא לכם לשון המדרש (בראשית רבה עמוד 147) על הפסוק: "וירא יעקב מאוד ויצר לו", למה נתיירא? אמר כל השנים הללו, עשו יושב ומכבד את הוריו, תאמר שבא עלי מכח כיבוד אב ואם. **ללמד שגדול כח כבוד אב ואם כתלמוד תורה**, שנאמר (דברים ל ט): "כי הוא חיך ואורך ימיו", ובכבוד אב ואם נאמר, "למען יאריך ימיו" (שמות כב יב), ללמד שכל המכבד את אביו ואמו, מובטח לו שהוא בן העולם הבא אף על פי שאינו בן תורה, ובלבד שיהיה נקי מעבודה זרה, גילוי עריות, ושפיכות דמים, ולשון הרע, וחילול השם, וחילול שבת בפרהסיא. ומעשה ברבי יהושע בן אלם שנראה לו אליהו הנביא בחלום ואמר לו, שמח בליבך שאתה ננס בן כפר קיטור הקצב, ראה מושבך ומושב שוים, וחלקך וחלקו שווים בגן עדן. כיון שנעור משנתו, חשב בליבו, איני לו לאותו האיש שמים שנולד תמים היה ביראת קונו, ולא היה לו עמל אלא בתורה, ולא הלך ארבע אמות בלא ציית ובלא תפילין, והיו לו שמונים תלמידים, ושוקלים מעשי ותורתו עם קצב אחד? בשבועה, לא אשב, ולא אכנס לבית המדרש עד שאלך ואמצא אותו הקצב שהוא חברי בגן עדן. מה עשה? הלך מעיר לעיר וממדינה למדינה ושאל בשם האיש ובשם עירו. כיון שנכנס לעירו, שאל היכן ננס? אמרו לו כל בני העיר, אדונינו, מה אתה מבקש אותו האיש, אתה צדיק ונזר ישראל ותשאל עליו? אמר להם מה מעשיו? אמרו לו, שב וסעוד אתה ותלמידך שאתם עייפים מטורח הדרך, שאותו ננס קצב הוא, ומה אתה צריך לו? אמר להם, העבודה, לא אוכל כלום אני ותלמידי עד שתראו לי אותו. מיד שלחו אחריו בשבילו. אמרו לו, רבי יהושע משגר בשבילך. אמר להם, מי אני ומי אבותי שרבי יהושע אור ישראל משגר בשבילי? אמרו לו, עמוד ולך עמנו. חשב בעצמו שהם מלעיגים עליו, אמר להם, לא אלך. חזרו אצל רבי יהושע, אמרו לו, אור עינינו, כבר הלכנו ובעט בנו. מיד עמד רבי יהושע הוא ותלמידיו והלכו אצלו. מיד בא ונפל לפני רבי יהושע, אמר לו, אדוני, מה היה בי ומה יום מיומיים שאתה מבקש אותי? אמר לו, דבר לי אליך. אמר לו, אדוני אמור. אמר לו, מה מלאכתך? אמר לו, קצב אני, ויש לי אב ואם זקנים ואינם יכולים לעמוד ולא לישב, ואני מלבישם ומאכילם ומרחיצם בידי. מיד עמד רבי יהושע ונשקו על ראשו, אמר לו, בני, אשרך ומה נעים גורלך, ואשרי חלקי שזכית להיות חסר בגן עדן, ואשרי אביך שיצאת ממנו. האם לא תלמד, כמה גדול שכר כיבוד אב ואם, ולפיכך היה מתיירא יעקב מעשו, לפי שהוא היה זהיר בכבוד אבותיו. ע"כ. מפליא לעשות! עד כדי כך! כששומע רבי יהושע שכך עושה הקצב מצות כיבוד אב ואם, הוא פתאום נרגע, כבר נפתרה לו התעלומה, הוא כבר מעכל ומשלים עם חלקו בעולם הבא, ולא שהוא משלים כי אין לו ברירה, אלא הוא מתפאר בזה ואומר: "אשרי חלקי שזכית להיות חסר בגן עדן", וכביכול הקצב יותר ממנו, כי הקטן נתלה בגדול. פלא והפלא. ועל זה אומר המדרש: "ללמד שגדול כח כבוד אב ואם כתלמוד תורה".

¹ ואפשר שהטעם בזה שעד כדי כך בורא עולם משווה את כבוד ההורים לכבודו, כי בעצם כשאדם מכבד את הוריו, הוא מקיים את מטרת הבריאה, כמו שמצאנו מעין זה בגמרא מסכת שבת (קכו ע"א): "גדולה הכנסת אורחים יותר מהקבלת פני שכניה". ולכאורה למה עד כדי כך? מה כבר הוא עשה, בזבז על חברו שלו קצת עוף, שניצל עם מנה אחרונה וגלידה!! אלא הביאור בזה כך: תארו לכם, היו אומרים לאדם, מה אתה מוכן לעשות כדי שמרן זצ"ל או בבא סאלי יבוא לבית שלך? או הו... מה הוא לא היה עושה... והנה כאן אומרים לו, לא בבא סאלי יבוא לבית שלך, אפילו לא רבנו יוסף חיים, ואפילו לא מרן רבנו יוסף קארו, ואפילו לא הרמב"ם, ואפילו לא משה רבנו, אלא הקב"ה בכבודו ובעצמו מגיע אליך, או הו... כמה הכנות, כמה התלהבות... אי אפשר לשער ואי אפשר לתאר כלל ועיקר... והנה חז"ל אומרים לך "גדולה הכנסת אורחים יותר מהקבלת פני שכניה", אם אתה מכניס אורחים לבית שלך, זה יותר גדול מלהכניס את השכינה, למה? מה קרה? כולה... כמה אורחים נחמדים באו אכלו והלכו, למה עד כדי כך!!! אלא אנחנו צריכים להבין שמטרת כל הבריאה, התורה והמצוות, היא להרבות אהבה ואחווה בין הבריות ולשמחם, כמו שאמרנו בתנא דבי אליהו: "אמר הקב"ה לישראל: בני אהובי, כלום חסרתים לכם דבר, ומה אני מבקש מכם? הא איני מבקש מכם, אלא שנתו אהבים זה את זה, ותהיו מכבדים זה את זה...". גם הגאון מוילנא, בסוף האגרת לאשתו, כתב: "ומצוה גדולה לשמח לכל אדם, ובה רוב מצוות התורה לשמח לאדם", שמעתם?! זה עיקר המצוות, לשמח את בני האדם. וממילא אם זה רצון הבורא, נמצא שעיקר מצות הכנסת אורחים זה לא העוף ולא השניצל ואפילו לא הגלידה, אלא בעיקר: החיוך, והצורה הנהא, איך אני מקבל את האורח באהבה ובשמחה. נמצא שבצורה כזו, אני בפועל עושה את רצון הבורא, כי בזה אני מרבה אהבה ואחווה ושלוש, לכן זה שווה להקב"ה יותר מלהקביל פני שכניה ממש, כי רצונו זהו כבודו, וכיון שרצונו של השם יתברך שנאייר פנים אחד לשני, ממילא זהו כבודו, והוא מתכבד בזה יותר כשאנחנו נוהגים כך אחד עם השני. וכמו שאבא יגיד לבן שלו: תדע נלך, כשאתה מארח את אח שלך בבית ומכבד אותו, זה בשבילי יותר מאשר שתארח אותי!

לכן גם מצות כיבוד אב ואם שכל מעלתה אך ורק כשנעשה הכיבוד בצורה טובה ומכובדת, וכדברי הגמרא בקידושין (לא ע"א): יש מאכיל לאביו פסיוני [עוף שליו חשוב ושמן] ונטרד מן העולם, ויש מטחינו בריחיים וזוכה לחיי העולם הבא, וכמו שהביא רש"י בשם הירושלמי, מעשה באחד שהיה מאכיל לאביו פסיוני, ופעם אחת אמר לו אביו, מאין לך כל אלה? אמר לו, סבא [זקן] מה איכפת לך, טחון ואכול, לעוס ואכול. איני ואבוי, השם יצילנו, מה שווה העוף השמן שלו, אם הוא מדבר אתו בשפה כזו, הרי מראה לו צרות עין, וכל טרחתו לא שווה כלום. ומאיידך, מעשה באחד שהיה טחון בריחיים, והיה לו אבא זקן ושלח המלך שיבוא אביו לעבודת המלך. אמר לו הבן, אבא, טחון אתה ואני אלך תחתך לעבודת המלך, כי שם יכולים חלילה לבזות אותך ולהכות אותך. וכיון שהסביר לאביו בדברים טובים ורכים, וניחם אותו על זה, שאין להם ברירה, כי אינם יכולים להתפרנס עכשיו אם לא שהאבא יעבוד בריחיים, לכן יזכה הבן הזה לקבל גן עדן. זאת אומרת, שלא העיקר מה אתה מביא, השאלה היא איך אתה מביא? הנה יכול אדם להביא עופות שמנים וחשובים, ויקבל גהיני גהינם. ואילו אחר, יכול להעביד את אבא שלו בריחיים, ויקבל גן עדן. לכן כל כך גדולה מעלתה של כיבוד אב ואם, עד כדי כך שהקב"ה משווה את כבודו לכבוד

רק שלעומת זאת, הגמרא במסכת מגילה (טו ס"ב) למדה, שגדול תלמוד תורה יותר מכיבוד אב ואם, שהרי כל אותן שנים שהיה יעקב אבינו בבית שם ועבר ועסק בתורה, לא נענש עליהם, אף על פי שהפסיד מצות כיבוד אב ואם, שהרי בפועל הוא נעלם מעיני אביו 36 שנה, כי בבית לבן הוא היה 20 שנה, שנאמר (בראשית לא מא): "זֶה

שיזון את אביו בעל כורחו? תמה עליו רבי יונתן, וכי בית דין כופין על זה, והרי להלכה כיבוד אב מכספו של האב ולא משל בן, ואיך אכפה אותו לזון את אביו מכספו? תמה עליו רבי ינאי, וכי יש לך ספק בזה, הרי פשוט שכופים אותו, כיון שאין לאב לחם לאכול. חזר בו רבי יונתן, ופסקו הלכה למעשה שכופין את הבן לזון את האב. אמר רבי יוסי, הלוואי שכל השמועות יהיו ברורות לי כמו ההלכה הזו שכופין את הבן לזון את האב. ע"ש.

מצוה שמתן שכרה בצידה, אין כופין עליה

ג. והנה אף על גב דקיימא לן בגמרא חולין (ק"ע"ב) כל מצות עשה שמתן שכרה בצידה, אין בית דין של מטה מזהירים עליה. שהרי כל מצות עשה בית דין מזהירים להעניש את האדם עד שיקיימה, כגון, מי שלא רוצה לאכול מצה בליל פסח או לא רוצה לאכול כזית לחם בסוכה בליל סוכות, או לא רוצה ליטול לולב, או לא רוצה למול את בנו ביום השמיני, כופין אותו עד שתצא נפשו (שם קלב ע"ב), אבל מצוה שמתן שכרה בצידה, כגון כיבוד אב ואם, שהבטיחה התורה במפורש "למען יאריכון ימך", כיון שכתבה התורה את שכרה, מכלל הן אתה שומע לאו, בר מינן, ולכן אין בית דין של מטה מצווים לכפותו אם לא יקיים, שהרי כל תפקידם להעמיד את הדת על תילה ולתת עונשים כפי הצורך, ואילו כאן די לו העונש המפורש, השם יצילנו. ואם כן למה אמרנו שכופין את הבן לזון את אביו? ואף שלהלכה נראה בהמשך שמה שחייב הבן לזון את אביו, הוא מדין חיוב מצות צדקה שקרוב קרוב קודם, ולא מדין מצות כיבוד אב ואם, אבל עדיין קשה, הרי גם מצות צדקה, מתן שכרה בצידה, שנאמר (דברים טו ח): "פִתַח תִּפְתַּח אֶת יָדְךָ לֹא... כִּי בְגִלְל הַדְּבָר הַזֶּה יִבְרָךְךָ ה' אֱלֹהֶיךָ בְּכָל מַעֲשֶׂיךָ וּבְכָל מַשְׁלַח יָדְךָ", ואם כן לא היו אמורים בית דין לכפות עליה? ויש ליישב על פי התוספות (חולין ק"ע"ב) בשם רבנו תם, שמה שבית דין לא מצווים לכופו הוא במלקות דוקא, אבל בדיבורים יכולים לכופו אפילו במצוה שמתן שכרה בצידה. ע"ש. ולכן גם כאן יכולים בית דין לגעור בבן האכזר ולביישו ברבים עד שיזון את אביו. עוד אפשר לומר, לפי מה שכתב הרמב"ם (הלכות מדרים פ"ה ה"ט): שכל המבזה את אביו או אמו אפילו בדברים ואפילו ברמיזה, הרי זה ארור מפי הגבורה, ויש לבית דין להכות על זה מכת מרדות ולענוש כפי מה שיראו. ומבואר שבזלזול, רשאים אפילו לכופו במכות. ולפי זה יש מקום לומר, שאם הבן יש באפשרותו, ובכל זאת לא אכפת לו מאביו שאין לו לחם לאכול ובגד ללבוש, וגורם לו שיחזר על הפתחים, הרי אין לך בזיון גדול מזה, לכן רשאים בית דין לכופו לזון את אביו, אפילו במכת מרדות.

אם נשלח הבן לחל"ת ואין לו לפרנס את אביו

ד. והנה במקרה שהאב מובטל תקופה ארוכה ואין לו פרנסה, ואילו לבן יש, מבואר ברבים מהראשונים שהחובה על הבן לזון את אביו לא מדין כיבוד אב ואם, שהרי חיוב הכיבוד הוא דוקא מכספו של האב, אלא מדין צדקה כשאר עניי ישראל, רק שהאב קודם להם, כי קרוב קרוב קודם, וכמו שכתבו התוספות (קידושין לא ר"א, לב ע"א), הרי"ף (שם יג ס"א), והר"ן (שם). וכן משמעות דברי הרמב"ם (הלכות מדרים פ"ו ה"ג) שכתב, איזהו כיבוד? מאכיל ומשקה מלביש ומכסה משל האב. ואם אין ממון לאב ויש ממון לבן, כופין אותו וזן אביו ואמו "כפי מה שהוא יכול". ומבואר מלשונו שנותן כפי מה שיכול לתת, היינו כמו כל נתינת צדקה, שהחיוב הוא לפי יכולתו. וכן דייקו הטור והבית יוסף

כשמונים שנה, עשו הרבנות הראשית תקנה שחובה לזון את הילדים עד גיל חמש עשרה. ע"ש.

⁶ למשל, אם האב שולח את הבן, לך תקנה לי ארוחת בוקר, אז יכול הבן לומר לאבא, בשמחה רבה, אבא היקר תביא לי כסף ואני אקנה לך, אבל לא חייב הבן לקנות מהכסף שלו עצמו. וכמו כן, אם הבן גר רחוק מהוריו, והוא רוצה לבוא לבקר אותם בשבת ולכבד אותם, אבל הנסיעה עם כל ילדיו, עולה לו הרבה כסף, מן הדין רשאי לבקש מאביו את כסף הנסיעות. רק כמובן שלא יהיה הבן 'תמע', לבקש כל דבר מאבא שלו, אבל זה הדין, והכל לפי הענין.

⁷ כמובן זה מן הדין, אבל ברור שעל כל פנים, מן הנימוס נכון מאוד שהבן יעשה הכל, ואפילו יחזר על הפתחים למען הוריו, ואין ספק שישלם ה' פעלו, ותהי משכורתו שלימה מעם ה', שמונע מהם בזיון איום ונורא, שלא יצטרכו הם לחזר על הפתחים ולהתבזות, חלילה.

ובספר מעשה איש (חלק ב קפא) מסופר על רבי יעקב הלפרין שהתייתם מהוריו בעודו

(י"ד סימן רמ). וכן מפורש ברמב"ם בהלכות מתנות עניים (פ"י ה"ז): הנותן מזונות לבניו ולבנותיו הגדולים שאינו חייב במזונותיהם, כדי ללמד הזכרים תורה ולהנהיג הבנות בדרך ישרה ולא יהיו מבוזות, וכן הנותן מזונות לאביו ולאמו הרי זה בכלל הצדקה, וצדקה גדולה היא שהקרוב קודם. וכן דעת הרשב"א (ח"ד סימן נו), והרא"ש (קידושין פ"א אות ג) ועוד. אבל מה יהיה הדין במקרה שפתאום גם לבן אין כסף, וכמו בתקופה של עכשיו שבעונות הרבים עקב הנגיף הוציאו את הבן לחל"ת [חופשה ללא תשלום] כבר במשך כמה וכמה חודשים, ונוצר מצב שגם הבן בקושי שורד, ובקושי יש לו לפרנס את בני ביתו, לחם צר ומים לחץ, האם הוא חייב לתת לאביו את מה שיש לו, וממילא יצטרך לחזר על הפתחים ולעשות 'שנורר' בבתי כנסיות ובבתי מדרשות בשביל פרנסתו ופרנסת בני ביתו, ולחילופין יאכל את המעט שיש לו, וילך לעשות שנורר בשביל אבא שלו. או שנאמר כיון שמצבו דחוק ואין לו בשביל לתת לאביו, ממילא הוא פטור מלתת לו, ויווצר מצב לא נעים שהאבא יצטרך לחזר על הפתחים?

דעת התוספות בתלמוד ירושלמי

ה. והנה התוספות (קידושין לא ר"א) הביאו את הירושלמי הנ"ל (אות ב) שדורש "כבד את ה' מהונך" כמו 'מחונך', ממה שחנן אותך, [כי אותיות גרוניות א, ה, ח, ע, מתחלפות], וכתבו, ומשמע שהקפיד הקב"ה על כבוד אב ואם יותר מכבודו, כי בכבודו רק ממה שחננך, ולכן אם אין לו ממון פטור, ואילו בכיבוד אב ואם משמע בין שיש לו ובין שאין לו לבן, חייב. ולכן אם אין לבן לפרנס את אביו, חייב לחזר על הפתחים בשביל אביו ואמו. וחזרו על זה שוב בהמשך (שם לב ע"א), שאף שלהלכה כיבוד אב משל אב, בכל זאת מבואר בירושלמי שאם אין לאב, בין יש לבן ובין אין לו, חייב לכבד את אביו. ומשמע שאין הכי נמי חייב הבן לחזר על הפתחים בשביל כבוד אביו, אם אין לו.

דעת הרא"ש בתלמוד ירושלמי

ו. אבל הרא"ש (קידושין פ"א אות ג) כתב שמה שמשמע מהירושלמי שאפילו אם אין לבן, הוא חייב לחזר על הפתחים, אין הכוונה שיתן הבן לאביו את המעט שיש לו, וממילא יחזר על הפתחים לצורך עצמו, שהרי קיימא לן כיבוד אב משל האב. אלא הבן יאכל את שלו, כי חיך קודמים לשל אחיך, וכיון שעתה אין לבן לתת לאביו, הוא לא חייב לחזר על הפתחים בשביל אביו. וכמו אדם שאין לו כסף לתת צדקה, שברור שלא חייב לחזר על הפתחים בשביל לתת לעניים.⁷ רק שעדיין הוא חייב לכבד את אביו ולשרתו בגופו, כמבואר בגמרא (קידושין לא ס"ב), איזהו כיבוד? מאכיל ומשקה, מלביש ומכסה, מכניס ומוציא. ואפילו אם השרות הזה יבוא לו על חשבון העבודה, ואולי אח"כ לא תהיה לו יגרם מצב בעקיפין שיצטרך לחזר על הפתחים לצורך עצמו, גם בזה מצווה הוא להתבטל ממלאכתו כדי לכבד את אביו בגופו.

האם הבבלי והירושלמי חולקים

ז. והנה הגמרא בקידושין (לב ע"א) בסוגיא אם כיבוד אב מכספו של האב או משל בן, הקשתה מהברייתא: נאמר, כבד את אביך ואת אמך, ונאמר, כבד את ה' מהונך, מה להלן כבוד ה' בחסרון כיס, דהיינו שמוציא הוצאות עבור קניית המצוות, ציצית, תפילין, לולב, סוכה וכו', אף כיבוד אב בחסרון כיס, שיוציא הוצאות עבורו. ואם תאמר

ילך רך כבן שש, וכיון שלא זכה לקיים מצות כיבוד הורים, התאוה מאוד לזכות במצוה יקרה זו. פעם אחת פגש ברב מתל אביב שהתאוון בפניו שהנה הוריו הגיעו עתה מפולין בחוסר כל, ואין בידו לפרנסם, וכואב לו על כך מאוד. ביקש ממנו רבי יעקב, שיעשה חשבון, כמה עולה כלכלת הוריו בכל חודש, והציע שהוא ישלם לו את הסכום מידי חודש בחודשו, ובתנאי שיקבל את שכר המצוה. הרב התחבט אם להסכים לקבל את הכסף, והלך לשאול את פי הגאון החזון איש זיע"א, האם מותר לו לוותר על שכר המצוה? אמר לו החזון איש, "מה השאלה, שתפסיד את שכר המצוה?! הרי בשביל ההורים צריך להיות מוכן לקפוץ אפילו לגהינם!" אחר כך חיך ואמר: אל דאגה, להקב"ה יש מספיק שכר, גם בשבילך וגם בשביל רבי יעקב.

ואמנם היום ברוך השם, אשריהם ישראל, יש כמעט בכל מקום, מפעלי חסד ותמיכה לנזקקים. ולכן כאשר אין באפשרותו של הבן לפרנס את הוריו, יפנה למפעלי החסד שיתמכו בהוריו, ויעשה הכל באופן שלא יתיבישו. ויתאמץ להיות הוא השליח הטוב לקחת ממפעל החסד ולתת להוריו בצורה יפה ומכובדת, ולא שיצטרכו הם ללכת ולהושיט יד כעני בפתח. ותן לחכם ויחכם עוד.

שכיבוד אב מכספו של האב ולא של הבן, הרי אין כאן שום חסרון כיס? ותרצה הגמרא, שנפקא מינה לביטול מלאכה, והיינו שאף על פי שהבן לא חייב להוציא ממון מכיסו עבור אביו, אבל הוא חייב לכבד ולשרת את אביו בגופו למרות שבאותו הזמן הוא יתבטל ממלאכה, ויגרם לו בעקיפין חסרון כיס. ומבואר מכאן לכאורה לא כמו הירושלמי, כי בירושלמי משמע שכבוד האב יותר גדול מכבוד ה', ולכן אמר: "כיבוד אב ואם, בין שיש לך הון בין שאין לך הון, כבוד את אביך ואת אמך, ואפילו אתה מסבב על הפתחים", ואילו בבבלי משמע שאדרבה כבוד ה' גדול יותר מכבוד האב, כי לכבוד ה' חייב להוציא כסף ממש, חסרון כיס, ואילו לכבוד אביו, לא חייב הבן להוציא כסף כלל, אלא רק מניעת רווח שיתבטל ממלאכתו. ובאמת שהר"ן (קידושין יג ע"ב) הרגיש בזה והביא בשם רבנו שמשון משנן (מסכת פאה פ"א מ"א), שלפי מסקנת הבבלי שכיבוד אב משל אב, צריך לומר שמה שאמרו בירושלמי שצריך הבן לחזור על הפתחים, זה רק לענין ביטול מלאכה, דהיינו שאפילו אם כשיתבטל ממלאכתו לצורך אביו, יצטרך אחר כך לחזור על הפתחים, חייב להתבטל, וכמבואר בבבלי, אבל לא שאם אין לו, שיחזור על הפתחים ממש עבור אביו. ודברי הירושלמי שכיבוד אב יותר גדול, תואמים רק למאן דאמר שכיבוד אב משל בן, ולכן אם יש לבן מעט, יתן לאביו את שלו, ולעצמו שיחזור על הפתחים. וכן מפורש בפירוש רבנו שמשון שם, שכתב, ולפי שיטת הירושלמי משמע שיש סיוע למאן דאמר כיבוד אב משל בן, אלא שלמאן דאמר משל אב, יש לתרץ כמו שתירץ הבבלי שנפקא מינה לביטול מלאכה.

סיכום השיטות

ח. נמצא שלפי פירוש הר"ש משנן לדעת הבבלי כבוד אב משל אב, ורק אם אין לאב ויש לבן כופין את הבן מתורת צדקה בלבד. ואם יש לבן מעט, ואין לו לתת לאב, לא חייב לתת את שלו כלל. ורק יעזור בגופו לאביו, אפילו אם על ידי כך יתבטל ממלאכתו ויצטרך לחזור על הפתחים. ואילו לירושלמי אפילו אם יש לבן מעט, יתן לאביו, ויחזור על הפתחים לצורך עצמו. אולם לפי הרא"ש משמע שמחבר את הבבלי והירושלמי יחד, ובאר בתוך דברי הירושלמי שאמר "שאפילו אתה מסבב על הפתחים", היינו כתירוץ הבבלי מחמת שמשרת בגופו את אביו, וממילא בטל ממלאכה ויצטרך לחזור על הפתחים. וכן מבואר בדבריו בתוספות הרא"ש (קידושין לב ע"א). ע"ש. אבל התוספות הבינו את הירושלמי כפשוטו, שאם אין לאב ואין לבן לתת לו, חייב הבן לחזור על הפתחים בשביל כבוד אביו, שחלילה לא יצטרך האב לחזור על הפתחים, שכבוד האב גדול יותר מכבוד המקום.

קושיא על התוספות ותירוץ העצמות יוסף

ט. רק שצריך להבין, שאם כן איך הביאו התוספות את הירושלמי הזה על הבבלי, והרי בבבלי מבואר שרק מצווה הבן על ביטול מלאכה שמקסימום אפשר שיגרר ממנה שיצטרך לחזור על הפתחים בשביל עצמו, אבל לא חייבו אותו לחזור על הפתחים לצורך אביו. וצריך לומר שהתוספות למדו כמו שכתב בספר עצמות יוסף (קידושין ל ע"ב. לרבנו יוסף אבן עזרא, תלמידו של מהרש"ם, לפני כ-350 שנה), שלעולם הבבלי והירושלמי לא חולקים, ומה שהבבלי אומר, השווה הכתוב כיבוד אב ואם לכבוד המקום, משמע ששווים הם ולא יותר מכבוד המקום, היינו לענין שהצד השווה שבהם, שבשניהם יש חסרון כיס, אבל הא כדאיתא והא כדאיתא, דהיינו שלענין שאר מצוות יוציא מממונו ממש, ויקנה לולב ואתרוג וכו', ואילו בכיבוד אב ואם הוא פטור מלהוציא ממון ממש, כי כיבוד אב משל אב, אך הוא חייב לכבדם בגופו אפילו אם שיתבטל ממלאכה ויחסר לו מממונו. אבל לעולם כיבוד אב ואם גדול יותר לענין שצריך אפילו לחזור על הפתחים, ואילו בשביל כבוד המקום לא צריך לחזור על הפתחים בשביל לקנות לולב ואתרוג.

הלכה למעשה כשלשת עמודי ההוראה

י. להלכה מרן השלחן ערוך (י"ד סימן רמ"ה) פסק כשלשת עמוד ההוראה, הר"ף, הרמב"ם והרא"ש, שאם אין לאב ויש לבן, כופים את הבן לזון את אביו כפי יכולתו מתורת צדקה. ואם אין לבן, אינו חייב לחזור על הפתחים בשביל להאכיל את אביו. אבל חייב לכבדו בגופו, אף על פי שמתוך כך בטל ממלאכתו ויצטרך לחזור על הפתחים.

החילוק בסברא

יא. והנה עדיין יש לחדד את הדברים, כי לכאורה מה הסברא בה

שמצד אחד אנחנו לא מחייבים את הבן לחזור על הפתחים בשביל אביו, ומאידך אנחנו מחייבים אותו לשרת בגופו את אביו, אף שעל ידי כך יתגלגל שהוא יתבטל מעבודתו ויחסר מכספו, ויצטרך לחזור על הפתחים? ובמילים אחרות, כיון שנפסק להלכה שכיבוד אב מכספו של האב ולא משל בן, למה אתה גורם לבן בעקיפין שיצטרך להוציא כסף משלו, על ידי שיתעכב בשרות בגופו לאביו ולא ילך לעבודה, וממילא יתגלגל שיצטרך לחזור על הפתחים או לעבוד שעות נוספות בזמנים אחרים פנויים? וצריך לומר, כיון שבארנו שחייב נתינת מזון לאבא, הוא לא מדין כיבוד אב ואם, אלא מדין צדקה לעניים, לכן אין לו שום כח ותוקף לחייב את הבן לחזור על הפתחים בשביל זה, כמו שלא נחייב כל אדם לחזור על הפתחים בשביל לחלק צדקות לעניים. אלא שבכל זאת נחייב את הבן לשרת את אביו בגופו, אף שנגרם לו מכך הפסד שמתבטל מעבודתו, ויצטרך לחזור על הפתחים לצורך מזונותיו, כי שרות בגופו דומה לכל שאר מצוות שמקיימים בגוף כתפילה וקריאת שמע והנחת תפילין, שחייב אדם לעשותן, אף אם על ידי כך יתבטל מעבודתו ויחסר מכספו ויצטרך לחזור על הפתחים. (ועיין בלבוש י"ד סימן רמ"ה, ואבני נזר קידושין לב ע"א)

ג' מצוות שצריך אפי' לחזור על הפתחים לקיימן

יב. עוד נקודה אחת בסיום הדברים, הבאנו את דברי ירושלמי: "כַּבְּד אֶת ה' מְהוֹנָד", ממה אתה מכבדו? ממה שחנך, מפריש לקט שכחה ופאה... עושה סוכה ולולב ושופר ותפילין וציצית... אם יש לך אתה חייב בכלום, ואם אין לך אין אתה חייב באחת מהן". זאת אומרת שבשאר מצוות, מי שאין לו כסף לא חייבו אותו למכור כסותו או לחזור על הפתחים כדי להמציא לו מעות לקנות ציצית, תפילין לולב, סוכה. [ועיין לגאון רבי חיים פלאג' בשו"ת נשמת כל חי (י"ד ס"ס נז) שהביא בשם הגאון החסיד והעניו רבנו אליהו הכהן טעם למה לא הצריך הקב"ה לחזור על הפתחים אחר מצוותיו. ע"ש.] והנה מצאנו שתי מצוות שיוצאות דופן, הנה בהדלקת נר חנוכה, מפורש כתב הרמב"ם (הלכות חנוכה פ"ד ה"ב): מצות נר חנוכה, מצוה חביבה היא עד מאד, וצריך אדם להיזהר בה כדי להודיע הנס ולהוסיף בשבח האל והודיה לו על הנסים שעשה לנו. אפילו אין לו מה יאכל אלא מן הצדקה שואל או מוכר כסותו ולוקח שמן ונרות ומדליק. וכן פסק מרן בשלחן ערוך (א"ח סימן תרע"א ס"א). וכן מצות שתיית ארבע כוסות בליל הסדר, פסק מרן (סימן תעב ס"ג), אפילו עני המתפרנס מן הצדקה, ימכור מלבושו או ילוה או ישכיר עצמו בשביל יין לארבע כוסות. והנה הקשה הרב משנה ברורה (ביאור הלכה סימן תרנ"ו) וכתב, ואגב אעורר פה במה שהיה קשה לי על מה שהעתיקו העולת תמיד והאלה רבה ראה מהירושלמי שאין חייב אדם לחזור על הפתחים כדי לקנות תפילין ואתרוג ושאר מצוות, והלא קיימא לן שעל נר חנוכה וארבע כוסות צריך לשאול על הפתחים כדי לקיימם, אף שהם רק מצוות דרבנן, וכל שכן בעניינינו שהן מצוות של תורה. ואפילו אם תאמר שמשום פרסומי ניסא, תיקנו רבנן כן. מה יענו בהא דקיימא לן (א"ח סימן רס"ג ס"ב) "לנר שבת אפילו אין לו מה יאכל, שואל על הפתחים ולוקח שמן ומדליק את הנר, שזה בכלל עונג שבת הוא". והלא עונג שבת הוא רק מדברי קבלה, ואילו תפילין ושופר וכו' הוא הכל מצות עשה של תורה. וצריך עיון. עכ"ד. וכן ראיתי בשו"ת מור וראהלות (אהל ברכות והודאות סימן ג) שהקשה כן. אבל אחר המחילה, יש ליישב את הקושיא על פי הרמב"ם (שם ה"ג) שכתב, הרי שאין לו אלא פרוטה אחת ולפניו קידוש היום והדלקת נר חנוכה, מקדים לקנות שמן להדליק נר חנוכה על היין לקידוש היום, הואיל ושניהם מדברי סופרים מוטב להקדים נר חנוכה שיש בו זיכרון הנס. היה לפניו נר ביתו ונר חנוכה או נר ביתו וקידוש היום, נר ביתו קודם משום שלום ביתו, שהרי השם נמחק לעשות שלום בין איש לאשתו, גדול השלום שכל התורה ניתנה לעשות שלום בעולם שנאמר: "דרכיה דרכי נעם וכל נתיבותיה שלום". ע"כ. ומפורש ברמב"ם ששלום בית עולה על פרסומי ניסא, ולכן יקנה נר שבת ולא נר חנוכה. לכן מובן למה פסק מרן בשו"ע גם בנר שבת ששואל על הפתחים כמו בנר חנוכה וארבע כוסות, כי אדרבה הוא עלית על כולנה, ומעלתו יותר מפרסומי ניסא, כי גדול השלום. וכן מפורש גם ברמב"ם (הלכות שבת פרק ה הלכה א) אפילו אין לו מה יאכל, שואל על הפתחים ולוקח שמן ומדליק את הנר שזה בכלל עונג שבת. מנר שבת ונר חנוכה, ולפי דברינו מישובים הדברים היטב. ועיין עוד בשו"ת שבט הלוי (ח"ב י"ד סימן קיא) שלא הסכים לדברי הבאור הלכה. ע"ש.